

Dagen op Finca Don Carmelo

Voor Julia.
Alweer.
Altijd.

Jakobien Huisman

Dagen op Finca Don Carmelo

Het échte leven in landelijk Andalusië

(het vervolg op Een jaar in Andalusië)

*A la Finca Don Carmelo
yo le canto una nana que para Julia lo mejor
que para Julia lo mejor*

*y yo le canto sevillana
a su gran nido de amor'*

ANTONIO CABALLO

(Proloog)

Exact zes jaar en vijf maanden geleden verlieten we ons stadshuis in het centrum van Antwerpen voor een nieuw leven op het Andalusische platteland. Het was oorspronkelijk maar ‘voor een jaar’. Om te zien hoe dat zou bevallen. Met een auto vol koffers en reistassen, onze dochter en de poes op de achterbank, en héél veel zin in een nieuwe start, reden we van het ene leven naar het andere. Van de grootstad naar de bergen, van de drukke snelwegen en hun files naar de bergweggetjes, van snelsnel naar *mañana*.

Bijna letterlijk van de ene dag op de andere veranderden we van stadsmussen in... ja, in wát eigenlijk? Officieel zijn we nu boeren. Dat staat op onze Spaanse belastingbrief. Geloof me vrij; we hebben moeten wennen aan dit nieuwe leven. Zo hadden we in de stad niet veel met honden, nu hebben we er al vijf. In de stad waren we nogal gesteld op een net huis en hadden we een poetsvrouw om ons daarbij te helpen, hier is er geen houden aan: in de zomer waait het stof door alle kieren en gaten, in de winter verandert de oprit naar de *finca* in een smeuijge modderbrei die door allerlei schoenen en hondenpootjes het huis binnen wordt gedragen.

De trendy kroegen van het Antwerpse ‘Zuid’ hebben we ingeruild voor ons Andalusische stamcafé, een groot lokaal met traditionele blauwwitte tegeltjes aan de muur en veel, héél veel oude mannetjes aan de bar, waar de tegen de muur bevestigde tv eeuwig en altijd schettert. ’s Ochtends fietsen we niet meer samen met Julia naar de Steinerschool, slinge-

rend door het drukke verkeer en trommelend op autodaken om verstrooide chauffeurs te laten weten dat ze niet alleen op de wereld zijn, maar wordt ze aan ons huis door een minibusje opgepikt om tien minuten later aan de dorpschool te worden gedropt, waar ze de hele dag lang les in het Spaans krijgt. Soms halen we haar op te paard om haar te verrassen, een idylle waar ik zelf als kind altijd van droomde. Dan zadelen we een extra paard en wachten op het zandpad naast de school tot ze, in het gezelschap van haar vaste groep vriendinnen, de poort komt uitgewandeld. Schooltas achterop, en hup door de *sierras* terug naar de finca, *the long way home*.

Het is een heel ander leven. We zijn in een lagere versnelling geschakeld, het is een stuk minder mondain dan voorheen. Desondanks zijn we hier gelukkig. Misschien juist wel daardóór.

Dagen op Finca Don Carmelo

De eerste dag...

De eerste keer dat we de finca zagen, vergeet ik nooit meer. Op één van die mooie oktoberdagen waar Andalusië patent op lijkt te hebben, reden we samen met Isidro, een kennis uit het dorp, naar een naburig olijfoliedorpje. De dokkerende terreinwagen werd vooruitgesneld door Carmelo, onze podenco, die niets leuker vond dan met de auto meerennen. In het geval van de oude Landrover Santana betekende het dat de hond met gemak voor ons uitliep.

We gingen kijken naar een groot stuk grond met een oude cortijo erop dat juist op de markt was gekomen. Behendig stuurde Alain de Santana door een dicht woud van olijfbomen. De knoestige bomen streken met hun grillige takken gevaarlijk dicht langs de open ramen van de auto. Af en toe zwiepte er een met olijven beladen tak naar binnen en striemde één van de passagiers. Het laadrek bovenop de wagen schraapte een lading olijven van de laaghangende takken. De harde, groene vruchtjes stuiterden van de voorruit op de motorkap en enkele knikkerden de open ramen binnen.

‘Evil olives!’ riep Julia – die dankzij haar beste Engelse vriendin ook een schitterend Oxford-accent had opgedaan. Ik had inmiddels een haat-liefde verhouding ontwikkeld met de olijfbomen in onze streek. Ze waren prachtig, met hun kunstig gevormde stammen en hun zilveren blaadjes, niets streelde het oog meer dan die eindeloze lappendekens tegen de sierras, op die rulle, vettige rode aarde die van tint veran-

derde naarmate de zon ze uitdroogde. Maar ze waren ook erg aanwezig, onontkoombaar en ontelbaar; één groot groen leger dat in slagorde klaarstond om je met hun grillige houten bajonetten te martelen als je te dicht naderde. Vooral voor ruiters waren ze genadeloos. En voor onze dochter, die – zo bleek na het eerste lenteseizoen – verschrikkelijk allergisch was voor olijfbloesem, iets dat gepaard ging met niesbuien, gezwollen ogen en zelfs astma-aanvallen. Dat wilde lukken.

‘Olijfbomen hebben een slechte maat voor mensen,’ beaamde Alain, terwijl hij de auto vakkundig tussen de bomen door laveerde, ‘ik ben er zelf al vaak mee in aanvaring geweest!’ Ik moest lachen, want ik wist dat hij refereerde aan die keer dat hij op de rug van één van onze paarden op een haar na door een olijfboom was gescalpeerd toen zijn kop-pige merrie in plaats van vóóruit, achteruit de takken in liep.

De weg slingerde zich door olijfgaarden en fruitboomgaarden, de zogenaamde *huertas*, vol vijgen-, granaatappel- en perenbomen. De lappen grond werden afgebiedsd door muurtjes van oude, grijze, kunstig op elkaar gestapelde stenen. Dit was oud land, Andalusische campo met geschiedenis. En hier was duidelijk voldoende water.

‘Kijk, kweeperen!’ Alain was zo afgeleid door het zicht van de goudglanzende rijpe vruchten aan de boom langs de weg dat hij nog maar ternauwernood een ruk aan het stuur kon geven om de auto op de weg te houden. De Santana had rem- noch stuurbekrachtiging en je moest ijzeren arm- zowel als beenspieren hebben om ’m in bedwang te houden – wat precies de reden was waarom ik er niet mee durfde te rijden. Maar hij was mooi, authentiek en paste bij ons nieuwe leven.

We volgden grofweg de rivier de Guaro die zelfs nu, aan

het eind van een lange, verzengend hete zomer nog water door de vallei voerde. Door al dat rijkelijk aanwezige water boven en onder de grond was het hier dichtbegroeid, en zelfs nog behoorlijk groen. We reden langs een schitterend domein vol granaat- en sinaasappelbomen dat El Algarrobal heette, genoemd naar die fantastische knotsen van Johannesbroodbomen – in het Spaans heten ze algarrobos – waarvan er twee reusachtige exemplaren als wachters langs de weg voor de ingang van de finca stonden. We volgden het pad een stukje verder naar boven, terug naar het dorp en de olijfoliemolen die was genoemd naar San Isidro, de schutspatroon van de boeren, tevens de beschermheilige van ons dorp, en bogen dan opnieuw links af. We tuften langs het oude kerkhofje waar de graven bovengronds op elkaar gemetst waren, en met dikke lagen kalk bestreken. Net als op elk ander Andalusisch kerkhof stond er voor elk graf een zwarte marmeren plaat, overal hingen felgekleurde plastic bloemen.

‘Mmm, van de burens zullen we niet veel last hebben,’ zei Alain goedkeurend, om een paar honderd meter verderop de Santana met veel piepen en kraken tot stilstand te laten komen. Een boer met een stuk of vijftig geiten kwam voorbij en binnen enkele seconden was de auto omsingeld door grote, gezonde en vooral heel dikke geiten waarvan sommige een belletje om hun nek hadden waarmee ze het meest typische muziekje van Andalusië lieten klinken. De boer, een man met een dikke bos golvend grijs haar en een blauwe overall aan, groette ons door zijn pet even aan te tikken. We wisten toen nog niet dat dit onze nieuwe buurman was, die de komende jaren een belangrijke rol in ons leven zou gaan spelen.

Een paar meter verder draaiden we een privé-landweggetje in en reden we de finca op. Ook hier zagen we oude muren, met de hand gemaakt van perfect in elkaar passende rivierstenen, algarrobo's, olijfbomen, een fruitboomgaard afgebied met vijgen- en granaatappelbomen. Op het hoogste punt, deels overwoekerd door altabaca-kruid en *hinojo*, wilde venkel, stond de boerderij. Althans, wat daar nog van over was. Een ruïne eerder, met nog een paar verkrumelde muren en een dakje van oude, ronde pannetjes.

De vermolmdde houten deur in het midden van de verzakte façade stond open. Binnen zagen we een kapotte tegelvloer, een stapel verrotte bijenkasten, een paar doorgezakte rieten stoelen en een houten tafeltje. Op de stoffige vloer van het oude badkamertje met stortdouche en een antiek wc'tje lag een versteende drol, waarvan niet meer uit te maken viel of die van menselijke oorsprong was. Er was een patio met een golfplatendak die vol onkruid stond en waar duidelijk geiten in waren gehouden, getuige de vele 'dropjes' die overal tussen de kapotte tegels lagen. In een kamertje met een houten schouw troffen we een beschimmelde matras. Daarop lagen een vieze, oude jeans en een onderbroek. Vermoedelijk achtergelaten door een herder.

We liepen snel weer achter Isidro aan naar buiten en haalden diep adem. Het huis was dan misschien een stinkende ruïne, de plek waar het stond was goddelijk. De finca had iets magisch. 'Ik denk dat de aardstralen hier optimaal lopen,' zei ik. 'Ik denk dat ik hier gelukkig ben,' zei Alain. En daarna samen tegen Isidro: 'Wat was de vraagprijs ook alweer?'

Afscheid van een bergdorp

Die winter woonden we anderhalf jaar in Andalusië en al die tijd hadden we een huis gehuurd in een bergdorpje, in vogelvlucht amper tien kilometer verwijderd van de finca. Maar één dorp verderop betekent in de Andalusische bergen, waar sommige dorpelingen nooit verder zijn geweest dan Málaga, 'een wereld verwijderd'.

We ervoeren een gevoel van heimwee toen we ons huurhuis verlieten voor een nieuw leven dichterbij onze eigen plek. We zouden het missen, dat kleine Moorse gehucht, genesteld in de ruige flanken van de Maroma, de berg waaruit eeuwig helder bronwater stroomt, het water dat de dorpelingen dagelijks aftappen uit de *fuentes de los cinco caños*, de schitterende fontein die het embleem is van het dorp.

Hetzelfde water ook dat de olijf-, avocado- en sinaasappelgaarden bevoeide en dat de lokale bewoners van fris drinkwater (altijd 16 graden!) en genoeg kalk voorzag waardoor de bewoners van dat dorp gespaard bleven van osteoporose. Dit was 'ons' dorp.

We hadden lief en leed gedeeld met de bewoners. Als we dachten aan verhuizen, dan welde er een vaag gevoel van nostalgie in ons op. Gek genoeg was dat gevoel sterker dan toen we twee jaar daarvoor hadden beslist om België te verruilen voor het zuiden van Spanje.

In korte tijd waren we goed geïntegreerd en voelden we ons thuis. Als we eerlijk waren, dan hadden we helemaal geen zin om nóg eens te verhuizen. Maar het feit was dat waar wij zo

lang naar hadden gezocht – een oude boerderij mét een stuk vlakke grond voor paarden – in deze streek gewoonweg bijna niet meer te vinden was. Daarbij kwam dat Julia inmiddels ook was overgegaan naar de middelbare school. En die school – in het Spaans onheilspellend *instituto* genoemd – bevond zich op een steenworp afstand van de finca. Die bevond zich in vogelvlucht op amper tien kilometer van het oude bergdorp, maar tien kilometer in de Andalusische bergen, dat is in de praktijk hetzelfde als van Antwerpen naar Hong Kong!

Onze dorpsgenoten spraken dan ook over onze nakende verhuizing alsof we gingen emigreren. Achter de eerstvolgende bergkam woonde immers een ander volk, met andere gebruiken en een andere mentaliteit. En ergens voelde het ook alsof er een wereld tussen lag.

Rafa van onze favoriete tapasbar probeerde ons zelfs te behoeden voor klimatologisch onheil: ‘Jullie weten toch dat het ginds veel kouder is dan hier?’

Hij huiverde er lichtjes bij, alsof achter de tafelberg van Salia de noordpool school. Sommigen zeiden onheilspellende dingen als: ‘Hebben jullie niet gemerkt dat de bewoners van jullie toekomstige dorpje een beetje – eh – *distinto*, anders zijn?’

Dat het aan gindse zijde van de sierra kouder is, dat was me nog niet opgevallen, maar dat de mensen er niet dezelfde warmte en openheid uitstralen als hier, dat hadden we inderdaad al gemerkt. Misschien omdat het dorp net iets verder van de kust ligt en ze minder gewend zijn aan *guiris*?

‘Nee hoor, heeft te maken met de burgeroorlog,’ meldde Antonio op een plechtige fluisterton, alsof hij ons inwijdde in een samenzwering van de maquis. ‘Die mensen zaten aan de verkeerde kant, het waren *franquistas*,’ siste hij. Antonio

was één van mijn favoriete oudjes, de kwiekste van de bejaarden van het bergdorpje, en vast en zeker ook de slimste. Hij was de enige die ik vaak met zijn pientere oogjes tot spleetjes geknepen de regionale pagina's van *El Sur* zag spellen – altijd op zoek naar smeugig nieuws uit onze vallei. Tenminste, als hij niet door de andere oudjes was opgetrommeld voor een spelletje domino, want dat ging vóór alles. Met '*franquistas*' doelde hij op diegenen die tijdens de burgeroorlog dictator Franco hadden gesteund, terwijl de opstandige Andalusiërs door El Generalísimo uitgehongerd werden.

Terwijl het ene Andalusische dorpje druk doende was om in illegale bakkerijen genoeg broden te kneden om de in de bergen verstopte rebellen van voedsel te voorzien, heulde het andere dorpje met de vijand. Of het wáár was, wisten we niet. Het was even goed mogelijk dat de inwoners van het bergdorpje een beetje afgunstig waren; het naburige heuveldorp had in het verleden immers aanzienlijk beter geboerd vanwege de grote aanwezigheid van verdiales-olijfbomen, een unieke soort die alleen voorkomt in de Axarquía (ze werd daarom ook wel verdial de Vélez-Málaga genoemd, naar de hoofdstad van de streek). Het 'vloeibare goud', de olijfolie geperst uit deze roemruchte olijven, was zo fijn van smaak dat ze naar luxe-restaurants in Madrid en Catalonië werd geëxporteerd, hetgeen de olijfboeren geen windeieren had gelegd. Maar ook daar had de crisis toegeslagen. Het dorp bulkte van de betonnen constructies, vol hoop en enthousiasme gepland in de vette jaren en half afgewerkt achtergelaten tijdens de magere.

Ook in het olijvendorp was de werkloosheid net als in de rest van de provincie schrikbarende hoog. De prijs van

olijven was op korte tijd gezakt naar een povere veertig eurocent per kilo, amper de moeite van het plukken nog waard. De bouwsector was zelfs helemaal stilgevallen waardoor de in de gouden tijd – *la bonanza* noemden ze die hier – tot aannemers gepromoveerde keuterboeren uit pure noodzaak opnieuw hun netten onder de olijfbomen spreidden.

Het bergdorp – een gehucht van amper vijfhonderd inwoners – had ons opgenomen als blonde koekoekskinderen. Zijn bewoners hadden meegeleefd met het wel en wee van onze dieren, met onze dochter op school en met onze zoektocht naar een eigen huis onder de zon. We hadden de mensen van het bergdorp leren kennen als openhartige zielen, die ons snel in hun midden hadden opgenomen. De oude mannetjes op het pleintje die nooit verlegen zaten om een praatje, de leraren van het dorpschooltje die Julia zo hadden gesteund, Antonia van het kleine tabakswinkeltje op het plein die ons op straat altijd staande hield voor een praatje, de oude Manolo die ons altijd maar méér paarden en ezels wilde tonen, de even oude andere Manolo die mankte en die mij met zijn merrie had begeleid tijdens mijn eerste wandeling met mijn eigen paard, de buurvrouwen die mijn rok op hadden getild om mijn in het gips gestoken been, gebroken door een val van mijn paard, te bewonderen... Toen het nieuws bekend raakte dat we zouden verhuizen, voerde Antonia de emotionele druk nog een beetje op met ‘*Sabéis que os quere-mos un montón aqui*’. ‘Jullie weten toch dat we jullie hier heel graag zien!’ terwijl ze mijn arm maar bleef vasthouden.

Dat ontroerde me.

Mala leche

Toen we een paar dagen na het ondertekenen van de verkoopakte samen met Carlos de landmeter over het landgoed wandelden was Isidro met een stapel papier in de hand en een potlood achter zijn oor berekeningen aan het maken voor de omheining die we door hem lieten zetten. Hij stapte op zijn ietwat aparte manier – een beetje voorovergebogen en altijd lichtjes dravend als een indianenverkenner die een bever op het spoor is – de finca af.

Aan de andere kant van het landweggetje met de granaat-appels stond een man nieuwsgierig toe te kijken. Hij stelde zich voor als Antonio, een olijfboer wiens gaard aan de andere kant van het weggetje grensde. Isidro lichtte ons later in dat zijn bijnaam Salmonete luidde. Zalmpje. Volgens Isidro was die bijnaam geïnspireerd door zijn rood getaande wangen. Volgens anderen omdat hij zo glad was als een zalm in de stroming.

Nadat hij ons welkom had geheten vertelde Salmonete op samenzweerderige toon dat we het best een beetje uitkeken voor onze andere burens.

‘Er is een spreekwoord dat je hier zeker moet kennen,’ zei hij. ‘Alle dorpelingen kennen het van buiten. Het is zelfs hun motto als ze iemand nieuw leren kennen. *Tén la vista larga, los pasos cortos y mucha mala leche* (‘kijk goed uit je doppen, let op je tellen, en heb enorm veel kwaaiie zin’)’. Zure melk, mala leche, dat zeggen ze hier ook als mensen afgunstig, boos, ja-loers of gewoonweg slechtgezind zijn. Zure druiven zouden

wij zeggen. Hij verklapte ons ook de bijnaam van de inwoners van zijn dorpje, die wel eens smalend *mangas anchas* werden genoemd: wijde mouwen. Dat was geen vriendelijke verwijzing naar de kledij van de dorpingen. De bijnaam veronderstelde dat ze het een beetje achter de ellenbogen hadden, of zelfs dieven waren. In wijde mouwen kon je immers wel wat verbergen!

Salmonete grijnsde breed en schudde ons bijna de arm uit de kom. We lachten wat schaapachtig met hem mee. Maar toen we een paar weken later persoonlijk te maken kregen met die zure druiven lachten we eerder als boeren met kiespijn.

Neem een flinke maatbeker Spaanse bureaucratie, een schepje hebberigheid, een theelepel jaloezie en een flinke snuif corruptie en je heb het fatale mengsel dat wij na de koop van onze droomplek voorgeschoteld kregen. Het rampsce­nario waar iedere buitenlander in het zuiden van Spanje voor gewaarschuwd wordt en waar wij ons na twee jaar huren, gepokt en gemazeld als we waren, immuun voor waanden. Maar het gebeurde toch.

Na een initiële voorspoedige start – de koop was rond binnen een paar weken, de verbouwlicentie na amper drie maanden, gooide een afgangstige buurman vlak na het begin van de renovatiewerken roet in het eten. De man, een immobiliën­makelaar die ons zelf een aantal illegale bouwsels had proberen aan te smeren, vond dat wij hem een commissie verschuldigd waren omdat hij de door ons gekochte finca in zijn portfolio had. Een klein detail: wij hadden niet via hem gekocht, maar via Isidro. Die had, zo bleek later, een

forse commissie (een ‘regalito’, cadeautje, noemen ze dat hier eufemistisch) opgestreken. Niet van ons uiteraard, maar van de verkoper. Zo gaat dat. In een normale wereld. Edoch niet volgens de buurman, die in het dorp bekend stond als El Chochito (een onverbloemde verwijzing naar het vrouwelijk geslachtsdeel). Nomen est omen, en toen hij een met foto’s gedocumenteerd dossier bij de gemeente binnengooide met de vraag of wij eigenlijk wel het recht hadden om de oude – uit leem, stro, geitenmest en veel gaten opgetrokken – muren van de ruïne neer te halen en terug op te bouwen, was de situatie ook wat je noemt kut.

Wij waren juist de paarden aan het voeren toen de lokale politie-agent met veel machtsvertoon en gevoel voor drama ons huis met blauwwitte politietape kwam afzetten.

Net zoals in elke Amerikaanse tv-politiefeuilleton had ons dorp een *good cop* en een *bad cop*. De vriendelijke, en bovendien niet onknappe, van de twee noemde ik Richard Gere, op wie hij met zijn bruine ogen en witgrijze haar een beetje op leek. Natuurlijk was het de vervelende die langskwam; we noemden hem *el buitire*, de gier, omwille van zijn haakneus en onaangename, toegeknepen ogen. Met het opzichtige plastic lint tussen de betonnen staketsels was de finca plots veranderd in een crimezone.

Die dag viel overigens midden in de allereerste paardrijvakantieweek die we organiseerden. Na een hele middag en avond te hebben gediscussieerd op het gemeentehuis, een advocaat te hebben gezocht en een slapeloze nacht vol gepieker stapten we de volgende ochtend (ik met dikke ogen, Alain met gebalde vuisten) weer op ons paard om onze ruitergasten langs de mooiste bergweggetjes van onze vallei te gidsen en

net te doen alsof er niets aan de hand was. Maar mijn hart hilde want zowel de burgemeester van ons dorp als onze advocaat had ons duidelijk gemaakt dat we met een probleem zaten. *Un problema, y no chico...* zonder echter ook maar het begin van een oplossing aan te dragen. Het was ons duidelijk dat dit niet alleen het dorp van de olijfolie was. Het bleek bij nader inzien ook een flinke scheut azijn te bevatten...

Gestoomde kreeften

De werken werden van hogerhand stilgelegd. Rond het betonnen skelet van de ruwbouw hing een blauwwit politielint. Een maatregel van de architect van het gemeentehuis. We voelden ons halve criminelen en toen de wind het lint al half over de bouwwerf had gesleept, knipte ik het op een dag in stukken en smeed ik het vol woede en wrok in de vuilcontainer.

De donkere dagen voor Kerstmis werden getekend door weer dat even mistroostig was als wijzelf: de ene zware regenvlaag volgde de andere onweersbui op. De paarden stonden tot hun enkels in de modder bij de ruïne. We hadden een klein dorps huisje gehuurd, maar hadden wel de paarden voor de regens naar de finca verhuisd waar Isidro een schuilstal voor hen aan het bouwen was. Door het slechte weer waren ook die werken stil gelegd. De finca was door de modder onbereikbaar geworden; zelfs de Landrover reed zich onherroepelijk tot aan zijn as vast in het slijk. Dat gebeurde uitgerkend op de middag dat we Antonia van de tabakswinkel mee hadden genomen naar ons landgoed om eens een kijkje te nemen. Ze vond het al geweldig dat we haar als eerste van ons dorpje meenamen en toen we in Parijs-Dakarstijl ook nog eens vastreden en Alain de wagen stukje bij beetje over de door mij aangesleepte rotsen los moest rijden, kon ze haar geluk niet op. '*Qué aventura, qué odisea!*' riep ze gillend uit, haar mollige handen om haar hoofd gekneld uitwijkend voor rondspattende modder en stenen.

Carlos, onze architect, was bezig met een dossier dat we

te onzer verdediging zouden indienen bij de ayuntamiento in de hoop dat het hen op hun beslissing zou laten terugkomen. In afwachting besloten wij om er een paar weken tussenuit te knijpen om onze gedachten te ordenen en nieuwe moed te verzamelen. Julia had twee weken kerstvakantie en we zouden voor het eerst in anderhalf jaar weer samen op reis gaan. Dat idee sprak ons ineens erg aan. De problemen met de bouw van een eigen nest maakte dat de reiswee opflakkerde. We trokken zuidwaarts en namen de boot naar Marokko. We wilden namelijk ook op zoek naar oude bouwmaterialen, die in Marokko veelal goedkoper zijn dan in Andalusië en in dezelfde – want Moorse – stijl.

En zo reden we op kerstdag richting Algeciras waar we de boot namen naar Ceúta, blij om de regens voor een paar weken te kunnen inruilen voor een beetje Marokkaanse zon. Op de boot waren we met onze oude auto in goed gezelschap: hele Marokkaanse families in stokoude Mercedesen, overladen met allerhande goederen die uit het noorden mee werden gesleept naar het thuisland. Op het dak van één auto telden we een magnetron, een wasmachine, vier keukenstoelen en een opgerold kamerbreed tapijt.

In Ceúta – één van de Spaanse enclaves in Afrika – waren de straten uitgestorven; een katholiek bolwerkje op Kerstdag, niet meteen het meest swingende stadsbeeld. We besloten daarom meteen door te rijden naar de grensovergang. Daar stond een lange file voor de douaneposten, en er heerste een chaos van jewelste. Het leek of elke Marokkaan op die dag terug naar huis wilde. Behalve één lange karavaan van auto's en vrachtwagens waren er ook grote groepen voetgangers, en zelfs fietsers die de grens over wilden met oude krakkemik-